

radniku iz Danilovgrada« (str. 5), do izvora br. 277, koji se odnosi na Odluku o raspisivanju izbora za delegate u Savezno vijeće i Vijeće republika i pokrajina Skupštine SFRJ od 22. veljače 1982, što ju je potpisao predsjednik Skupštine SFRJ Dragoslav Marković — govori nam o najvitalnijim momentima u razvoju našega društveno-političkog, ekonomskog sistema tijekom četiri decenija, i to onako kako su se odvijali u najvišim revolucionarnim predstavničkim tijelima NOR-a i socijalističke revolucije, sljednicima tih tijela prvih poratnih godina, te u razdoblju samoupravnih socijalističke jugoslavenske federativne zajednice. Otkrivaju se i specifičnosti i karakteristike, ali i određene zakonitosti u djelovanju federacije od njezinih početaka pa do današnjega razvijenog stadija. Zbirka izvora koje su pripremili sami skupštinski stručnjaci ima i osobitu vrijednost: »Ono što naročito upada u oči, i što može i treba da bude predmet detaljnijeg i dubljeg izučavanja, jeste stalno i dosledno nastojanje svesnih socijalističkih snaga da se skupštinski sistem, i politički sistem uopšte, izgrađuju kao adekvatna nadgradnja i okvir fundamentalnih preobrazaja koji se odigravaju u sferi produkcionih odnosa« (N. Pašić, str. VIII). U tome smislu treba upozoriti osobito na značenje i karakter objavljenih izvora u ovoj zbirci.

Petar Strčić

GALÁNTAI JOZSEF, A HABSBERG-MONARCHIA ALKONYA. OSZTRÁK-MAGYAR DUALIZMUS 1867—1918.

(Suton Habsburške monarhije. Austro-ugarski dualizam), Budapest (Kossuth Könyvkiadó 1985).

Jozsef Galántai je autor brojnih monografija o austro-ugarskom dualizmu i o prvom svjetskom ratu. Napominjem samo dvije najznačajnije knjige: »Mađarska u prvom svjetskom ratu 1914—1918« (Magyarország az első világháboruban), Budapest 1974; »Die Oesterreich-ungarische Monarchie und der Weltkrieg«, Budapest, 1979. Ovim novim djelom Galántai je dao »kariku« koja je nedostajala za opširnije upoznavanje složenih pitanja Austro-Ugarske. U mađarskoj historiografiji manjkala je takva sinteza. Autor je s novoga stajališta istražio dva bitna pitanja dualizma: austro-ugarsku nagodbu i položaj nemađarskih naroda u Ugarskoj a uvijek u posebnom poglavlju i Hrvata. On nas upoznaje s Habsburškom monarhijom u posljednjih pola stoljeća njezina postojanja, kada je dualističkim sistemom dobila ustavne temelje. Tada je Ugarska sa svojim mnogobrojnim narodima doživjela značajan ekonomski i kulturni razvoj a pokazala se i njezina integracijska snaga. No ipak nije doživjela renesansu već raspadanje jer se Habsburška monarhija približavala svom tonu. Galántai želi predočiti upravo taj povijesni kontrast. On ne bi htio osuditi pojedine ličnosti i društvene snage niti odobriti njihovu djelatnost nego razumjeti ih i istražiti njihove probleme.

Knjiga se sastoji od pet poglavlja od kojih prvo obuhvaća razdoblje nakon revolucije 1848. pa do austro-ugarske nagodbe 1867. Autor pruža širok pregled stanja Srednje Evrope za vrijeme revolucije 1848/49. Posebno se bavi Habsburškom monarhijom nakon ugušenja revolucije. Osobitu pažnju posvećuje listopadskoj diplomati (1860) i veljačkom patentu (1861) i tvrdi da ovaj drugi znači napredak u ustavnom razvoju Austrije, dok je za Ugarsku korak natrag od listopadske diplome. Patentom Ugarska dobiva status provincije, dok je prije bila tretirana kao država. Zanimljiva je analiza pripreme za austro-ugarsku nagodbu. Galántai prihvaća dosadašnje rezultate prema kojima je 1865. godina veliki preokret u mađarskoj liberalnoj politici jer je napuštena platforma od 1861. kojoj je srž u tome da se čvrsto drži četrdesetosmaških zakonâ. Deákovi »uskršnji članci« (16. IV 1865) često se smatraju početkom njegovoga novog stajališta. No Deák je želio kompromis s kraljem ne samo 1865—1867. već i u toku revolucije. Na osnovi zakonâ od 1848. dvor je prinuđen na

kompromis, ali ljeti iste godine već odustaje od njega. U ovoj se situaciji Deák drži zakona 1848. odnosno adrese iz god. 1861. Čim se dvor pokazao popustljivim, Deák je odmah izrazio spremnost za kompromis. U svibanjskom članku »Debata« on već skicira program za nagodbu. Ovaj program, uperen protiv Schmerlingova centralizma, autor smatra kamenom temeljcem dualizma. Prije bitke kod Königrätza (1866) pojačava se borba za nagodbu koja po svibanjskom programu ima dva uvjeta. Prvi se ostvario već 12. studenog 1865. na Hrvatskom saboru. Tada vladar zahtijeva da Hrvati riješe svoje državno-pravno pitanje u pregovorima s Ugarskim saborom, Galántai u ovom aktu vidi priznanje zajedništva države krune sv. Stjepana. Drugi je uvjet samostalna mađarska vlada. No tada se još nije moglo riješiti pitanje hoće li to biti namjesničko vijeće odgovorno vladaru ili prava vlada odgovorna parlamentu.

Poznato je da je prusko-austrijski rat ubrzao volju da se postigne nagodba. Deák niži nakon poraza Austrije ne zahtijeva više nego prije. Zbog toga dolazi do sukoba između njega i Kálmána Tisze koji želi samostalnu mađarsku vladu kao uvjet za nagodbu, ali njegova inicijativa nije u saboru prihvaćena. Sa 226 protiv 107 glasova prihvaćen je Deákov prijedlog. Na Ugarskom je saboru počela 20. ožujka 1867. rasprava o nagodbi iz koje se, prema autoru, jasno vidi da se nagodba smatra saveznim ugovorom koji je potreban Ugarskoj iz dva razloga: prvi je vanjskopolitičkoga karaktera i izvire iz opasnosti od susjednih ekspanzionističkih velesila Rusije i Njemačke. Drugi je faktor unutar monarhije. To su naime narodi koji su opasni i za mađarske i za austronjemačke vladajuće krugove. Deák smatra da Mađari kao mali narod moraju sklopiti savez ili sada s Austrijom ili kasnije s nekim drugim i da treba iskoristiti dane uvjete.

Naslov drugoga poglavlja glasi: »Sistem zajedničkih poslova«. Galántai analizira »zajedničke poslove« u austrijskom nagodbenom zakonu i »odnose zajedničkih interesa« u mađarskom nagodbenom zakonu. Reguliraju se ne samo zajednički poslovi nego i carsko-kraljevska vlast te ustavno uređenje. Galántai polazi od dva tematska kruga: od pitanja troškova dvora te pragmatičke sankcije i njezine interpretacije. Pri tom se posebno bavi kreditom, državnim dugovima i trgovačkim sistemom. Autor smatra da iz različitosti teksta austrijskog i mađarskog zakona proizlaze i različita načela. Prema austrijskom tekstu zajednički su poslovi samo reformirani centralistički ustav iz 1861. Interpretacija je u tome da u jedinstvenoj monarhiji postoje dvije grupe zemalja: zemlje ugarske krune oko Ugarskog sabora i zemlje predstavljene u Carevinskom vijeću. Nasuprot tome mađarski tekst govori o odvojenim i ravnopravnim partnerima. Autor raspravlja i o položaju Bosne i Hercegovine u sistemu dualističke monarhije jer upravo to pitanje pokazuje principe dualističkog uređenja i njegov unutrašnji mehanizam.

Zanimljivo je pitanje karaktera carsko-kraljevske vlasti. Galántai kaže da je monarhija ustavna ali da ličnost vladara nije samo forma jer on ima u rukama golemu vlast koju podržava upravo dualističko uređenje budući da on u danim uvjetima često ima ulogu arbitra. Vladar ipak više ne predstavlja prevlast Austrije nad Ugarskom kao prije. On je car i kralj Habsburške monarhije i kao takav feudalno-konzervativna društvena, moralna i duhovna snaga u obje polovice ustavne dualističke monarhije. Autor zato smatra da je on negativan faktor. Galántai se bavi i koncepcijama prestolonasljednikâ Rudolfa i Franje Ferdinanda i smatra da je Rudolf bio duboko uvjeren da monarhiju može spasiti samo unutrašnja liberalizacija. Njemu liberalizam nije aristokratska zabava već politički stav. Franjo Ferdinand je, prema Galántaiu, izraziti konzervativac. Njegova privremena koncepcija trijalizma služila je samo politici »divide et impera« jer je on bio protivnik i dualizma i trijalizma. U svojoj vanjskopolitičkoj koncepciji zastupa savez s Njemačkom i Rusijom protiv balkanskih naroda. Na kraju drugoga poglavlja autor ukratko ocjenjuje karakter Austro-Ugarske. O ekonomskoj strani prihvaća prijašnja

mišljenja da je došlo do značajnog razvoja ali da se taj rezultat ne može nikako uspoređivati s uspjesima zapadne Evrope. U vezi s političkom suštinom dualizma smatra da je Ugarskoj osigurana samostalnost i položaj velike države što njezine unutrašnje snage ne bi mogle izvesti same.

Zanimljivo je treće poglavlje pod naslovom »Narodnosna situacija«. Tu je autor uspoređivao Ugarsku i Hrvatsku kao višenacionalne zemlje na temelju statističkih podataka. Budući da zakoni 1848. spominju Hrvatsku na istoj razini kao i ugarske županije te Erdelj, Galántai uspoređuje i broj mađarskog stanovništva i njegov položaj u Hrvatskoj i Erdelju. Zaključak je da autonomija Hrvatske nije utjecala na antagonizam među ostalim narodima monarhije. Hrvatska većina u Hrvatskoj, njezina ekonomska i kulturna razvijenost te historijska tradicija temelji su te autonomije. Galántai se bavi i shvaćanjem nacije u mađarskih liberala. Novi pojam mađarske nacije potječe iz francuskog racionalizma u kojem se država poistovjećuje s nacijom. Tako uoči 1848. »mađarski politički narod« predstavlja državnu zajednicu i njezin mađarski karakter. U zemljama ugarske krune priznata su samo dva politička naroda: Mađari i Hrvati, ostali su »narodnosti« bez političkog državnoga prava. Tada se iskristaliziralo mišljenje da je povijesna Ugarska (osim Hrvatske) jedinstvena država mađarskog karaktera iako većina stanovnika uopće nije govorila mađarski. Autor razlikuje u liberala tri struje: najprije shvaćanje da »mađarski politički narod« mora i jezikom postati mađarskim, zatim gledište koje priznaje Nemađarima pravo na jezik, kulturu i vjeru ali ih ipak smatra dijelom »jedinstvenog političkog naroda« mađarske države. Treći pravac priznaje da je koncepcija jedinstvenog mađarskog političkog naroda principijelno neprihvatljiva za ostale narode. Nosioci prve struje su bila županijska vlastela, naročito na područjima s brojnim nemađarskim stanovništvom, drugu je zastupao Deák a najdalje je počao Eötvös.

Pod naslovom »Hrvatska autonomija« Galántai se bavi mađarsko-hrvatskim odnosima u vezi s ugarsko-hrvatskom nagodbom. U vezi s njezinim karakterom uzima u obzir razna mišljenja. Citira primjerice jedno mišljenje s kraja 19. stoljeća prema kojem je Mađarska doduše zadržala hegemoniju nad Hrvatskom ali je hrvatska autonomija ipak jedinstven primjer u Evropi. Neka druga mišljenja ne hvale tu »izuzetnu« autonomiju nego ističu da su nacionalni interes Hrvatske ignorirani nametanjem nagodbe. Autor kaže da nije moglo doći do rješenja hrvatskog pitanja niti do kompromisa jer hrvatska autonomija nije mogla biti rješenje za sve južne Slavene. To se pitanje, prema autoru, komplicira početkom 20. stoljeća u vezi sa Srbijom i njezinom »piemontskom ulogom«.

Autor posvećuje posebnu pažnju mađarskom zakonu o narodnostima koji je bio isprva drugačije koncipiran. Njegov duhovni otac i inicijator József Eötvös predvidio je šira prava za nemađarske narode nego što ih je zakon prihvatilo. Paragrafi 3, 6, 7. izostavljeni su iz potvrđenog zakona ili su načelno izmijenjeni. Komisija je predložila termine, koji su u biti i glavna načela za mađarski jezik: »poslovni jezik državne uprave« ili »raspravni jezik sabora i njegova poslovanja«, Konačni tekst zakona naziva mađarski jezik »državnim« odnosno »službenim jezikom države« što je za nemađarske narode neprihvatljivo. Galántai kaže da taj zakon ne proizlazi iz mađarskog liberalizma koji se izrazio 1849, 1861. i 1866. niti iz Eötvösovih načela. Zapravo to je srednji put Ferenc Deáka koji isključuje mogućnost kompromisa. Autor smatra da zakon ima negativan stav prema »narodnostima« jer Nemađari imaju samo pravo pojedinaca pri samoupravi općina i jer se mađarski jezik proglašava državnim. Pozitivna strana bila bi, prema autoru, u tome što je zakon ipak vrijedan za ono doba jer je jedinstven u Srednjoj i Istočnoj Evropi. Ovaj je zakon bez sumnje trebao utemeljiti trajniju suradnju između svih naroda Ugarske. No to se nije ostvarilo pogotovu zato što su, kako je poznato,

kasnije stvoreni još mnogo gori zakoni s izrazitom mađarizatorskom tendencijom. Galántai na kraju navodi statističke podatke o pismenosti mađarskoga naroda i »narodnosti«.

Galántai smatra da dosadašnja istraživanja nisu našla dovoljno argumenata da se odgovori na pitanje da li je u Habsburškoj monarhiji tekao proces integracije ili dezintegracije. To je usko povezano s vanjskopoličkim, sveevropskim procesima jer su u monarhiji živjeli samo dijelovi pojedinih naroda. U toj heterogenoj i neintegriranoj državi unutrašnji i vanjski faktori prihvaćaju alternativu rušenja monarhije ili barem državnoga preuređenja. U pretposljednem poglavlju nalazimo obavijesti o glavnim pravcima vanjske politike. Autor posvećuje posebnu pažnju Balkanu i ulozi Srbije u Andrassyjevim planovima njezina privlačenja koji nisu uspjeli. Krajem 19. stoljeća najveća opasnost za mađarske vladajuće krugove na Balkanu nije više ruski car nego Njemačka. Za monarhiju je najvažnije da ostane neutralna u sukobu Njemačke i Engleske. Mir, kao uvjet svoga opstanka, monarhija nije uspjela sačuvati. Štoviše, lavinu rata pokrenuli su upravo njezini političari. Posljednje poglavlje »Rat i raspadanje« svjedoči o toj činjenici.

Mislim da je Galántai uspio predočiti bitne probleme Austro-Ugarske i da je ovo prvo djelo u mađarskoj historiografiji koje se bavi svim narodima Ugarske i polemizira s drugim stavovima a osim toga razmatra složenu državnu strukturu i društvene odnose u Monarhiji. O opsegu upotrijebljenih izvora svjedoče brojne bilješke. Galántai se ne služi novim rezultatima hrvatske historiografije pa se osjeća praznina u nekim njegovim interpretacijama s kojima bi se moglo polemizirati. No bez obzira na to, knjiga je izvrstan priručnik za proučavanje Austro-Ugarske.

Klara Filipović

HORST HASELSTEINER, JOSEPH II UND DIE KOMITATE UNGARNS, HERRSCHERRECHT UND STÄNDISCHER KONSTITUTIONALISMUS (Josip II i županije Ugarske), Veröffentlichungen des österreichischen Ost-und Südosteuropainstitut XI, Wien, Köln, Graz 1983.

Autor istražuje odnos između županijskih staleža u Ugarskoj i Josipa II u posljednjim godinama njegova života. Sukob između staleške ustavnosti i vladarskih prava, interpretiranih u duhu prosvijećenog apsolutizma, pokušava objasniti temom o regrutaciji koja može pružiti uvid u cjelinu ugarske politike Josipa II. Pitanje regrutacije i ratnog poreza bez odobrenja Ugarskog sabora stvorilo je 1787—1789. napetost između kralja te ugarskih staleža i seljačkog stanovništva koja se izrazila u staleškom otporu za vrijeme turskog rata.

Haselsteiner posvećuje veliku pažnju društvenoj uvjetovanosti staleškog suprotstavljanja vladaru. Upozorava da u posljednjim godinama vladavine Marije Terezije i za Josipa II nisu sazivani sabori. Zato se nezadovoljstvo staleža moglo izraziti isključivo u županijskim skupštinama i njihovo se značenje povećalo usprkos ujedinjavanju grupa županija u veće administrativne jedinice (distrikte) na čelu s kraljevskim komesarima. Autor pripisuje razlike u intenzitetu staleškog otpora gustoći plemstva u pojedinim županijama te protestantizmu koji pogoduje spremnosti za rezistenciju, dok su katolički predjeli lojalniji. No u tom pogledu postoje i iznimke.

Da bi objasnio sukob ugarskih staleža i Josipa II, H. se bavi njihovim suprotstavljenim načelima. Splet ugarskoga staleškog ustava kao zbirke dekreta, saborskih zaključaka i drugih pravnih normi imao je državnopravni temelj u tome što su zemlje krune sv. Stjepana imale *de iure* poseban položaj u Habsburškoj monarhiji. »Staleški dualizam«, u kojem okrunjeni kralj i poslanici županija skupljeni

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

Bernard STULLI, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR

i

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 1000 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.
Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — svibanj 1986.